

VITOMIL ZUPAN, VRATA IZ MEGLENEGA MESTA. Roman Vitomila Zupana *Vrata iz meglenega mesta*, ki je izšel kar dvajset let po tem, ko je bil napisan, izpričuje nekaj značilnih črt tega samosvojega pisatelja, na drugi strani pa se v tematski osnovi veže na politično enostavnost povojnega socialističnega realizma. Tako se v romanu prepletata dva momenta: prvi izhaja iz pisateljevega umetniškega koncepta, iz njegove izpovedovalne nuje in življenjske angažiranosti, drugi se obrača navzven ter slika politično in vojno ozračje na začetku druge svetovne vojne ter narodnoosvobodilnega boja. Glede na to tematsko dvojnost bi roman celo lahko razdelili na prvi del, kjer si pisatelj ustvarja svoj odnos do sveta, in na drugo, manjšo polovico, kjer ta odnos osvetljuje s situacijami na začetku vojne.

Povezava med tema dvema poloma pripovedne umetnosti seveda pomeni eno važnejših vprašanj vse naše povojne književnosti. Gre namreč za vprašanje, koliko pisatelj zmore in koliko je pogumen iz svoje latentne človeškosti oblikovati zunanje dogodke in koliko se v opisovanih situacijah predstavlja kot resničen, samostojen subjekt. Toda preden je tu mogoče določiti razmerje med to subjektivnostjo in objektivnostjo, si je treba nekoliko natančneje ogledati tisto prvo polovico Zupanovega teksta, kjer so izpričani avtorjevi osnovni pogledi na svet.

Roman je pisan v prvi osebi in brez dvoma vsebuje mnogo avtobiografskega. V njem spoznamo mladega gimnazijca, ki si skuša najti resničen življenjski smisel, vendar se mu ta smisel sproti izmika. Vijuganje pisateljevih spoznanj, zgodnja zrelost, kritično presojanje stvari, vse to mladega človeka spravlja v ironičen odnos do sveta ter v nenavadna eksistencialna občutja: na svetu je polno stvari, ki spodkopavajo naše možnosti za resnično človeško bivanje, svet je poln nasprotij in nesmislov, ki nas navzlic našim težnjam po boljšem in lepšem delajo slabotne, neboljene. In da bi bila podoba tega slabotnega, razmišljujočega bitja tembolj plastično podana, imamo v romanu tudi podobo človeka, ki z večjo lahkoto razrešuje človeške vogle. To je pisatelj prijatelj Guzma. Razlika med tema dvema postavama je očitna že na prvi pogled, čeravno se mnogokrat zazdi, da bi imel Guzma v romanu lahko tudi vodniško učiteljsko vlogo. Kakšna je ta razlika, naj pove citat: »Stal je trdno razkoračen, podoba stvarnosti. Jaz pa bi se tako rad pogovarjal z njim. Kaj je vse to? Tale svet? Reka, delavnice, dež, gradbeno podjetje? Beton, trava, cesta, železnica? Ali je vse to važno ali slučajno? V kakšnem odnosu je vse to med seboj?« In medtem ko se mladi iskalec muči z vsemi temi, na videz nepomembnimi vprašanji, stoji Guzma »trdno zasidran sredi vsega, kar je«. Tako je Guzma predstavnik stvarnosti, umirjenosti, medtem ko pisatelj prek njega ali ob njem tava v predmestni megli, skozi katero pa kot žarek sije komaj zaznavna slutnja o življenjskem smislu: »Na rečni gladini je ležala sijajna rumena luč z mostu. Plošča iz biserne matice. Nenadoma sem zagledal na njej plešoče ljudi in drevesa in živali, očetove gosli so zaigrale kakor v naši kuhinji, videl sem rokodelce, ki so delali v plesnem taktu, muzikante, pisarje, prodajalce, krošnjarje, vojake in ženske, prihajali so in odhajali. Na vse sem pozabil. Hotel sem biti in ostati eden izmed njih, to se pravi nesmrten. Vsako delo je započeto in izvršeno v pozabi nesmrtnosti. Biti nesmrten, se pravi biti del vsega, smrten

* Vitomil Zupan, *Vrata iz meglenega mesta*, izdala Založba Obzorja 1968.

pomeni biti — sam. Zdaj vem, kdaj je umrl Štefan Langus, moj oče; tedaj ko je ostal sam in je hodil čofa, čof, čofa, čof po blatni cesti, brez smisla.«

Tako je torej človekova dejavnost bistvena komponenta njegovega smisla, bivanje kot takšno pa je le živetarjenje. Toda ta rešitev, namreč dejavnost, še zdaleč ni končana, temveč je le pot iz megle. Zakaj poleg nas so še drugi ljudje, ki naši dejavnosti nasprotujejo, nam vlivajo strah in negotovost: »Kako težko je živeti z mislijo, da so neke mogočni, strašni, veliki, nevarni ljudje, ki se lahko, kadar hočejo, poigrajo s človekom, ga brez strahu in brez kazni sramotijo in smešijo za drobtinico ali za kračo in za svojo zabavo posvinjajo vse tisto, kar dela človeku hrbtenico neupogljivo.«

Preveč bi bilo, ko bi hoteli analizirati vse detajle pisateljevega iskanja in spoznavanja ali jih celo ilustrirati s citati, omenimo naj le še nekatere stvari iz zanimivega poglavja Angel z ognjenim mečem.

V tem poglavju se z alegoričnimi podobami kaže avtorjevo spoznanje o teži človekovega obstoja, o nasprotju med njegovimi hotenji in med »angeli z ognjenimi meči«, ki tega človeka drže v mejah možnosti, navsezadnje pa tudi o tisti eksistencialni dilemi, ki nasploh vznemirja današnji svet: ali verovati v kaj in s tem držati svoje življenje v neki smiselnosti ali jemati življenje kot večno težnjo po svobodi, pogumu in dobroti, ne oziraje se na kakršnekoli norme in smeri. In če tega ni, namreč svobode, poguma in dobrote, potem ostanejo le še minljivost, krivice, blato sebičnosti, varanje, prazni prividi, sovraštvo. To pa je le še živetarjenje. Pisatelj se zavestno trga iz takšnega živetarjenja, kot ga v romanu oznanja po življenjskih vprašanih vrtajoči organist Moltar, in odveč bi bilo domnevati, da je soočenje tako različnih nazorov o življenjskem smislu kaj drugega kot izraz resničnih dilem v pisatelju. Skratka, Zupan tudi v tem poglavju odkriva nekatere bistvene in boleče točke človekovega bivanja, hkrati pa tu in seveda tudi v drugih poglavjih prvega dela ustvarja primerno ontološko osnovo za merjenje človeških vrednot in življenjskega smisla, še posebej za merjenje v razmerah, kakor jih je k nam prinesla druga svetovna vojna.

Tega mladega človeka, ki je pisatelj sam, že vznemirjajo stvari, ki se dogajajo v Evropi: državljanska vojna v Španiji, Hitlerjeva okupacija Avstrije, dogodki na Češkoslovaškem in končno aprilski dogodki v Jugoslaviji. Ljudje se zdaj opredeljujejo, postajajo bolj resnični, v meglenu predmestju se začno odpirati vrata v neko smiselnost, v tisto, ki je temu mlademu človeku pomenila bistvo obstoja. In tu se zdaj začneja drugi del romana.

Zupan prikazuje aprilске dogodke in prve čase okupacije ter začetke narodnoosvobodilnega boja ne toliko s tradicionalnimi epskimi prijemi, temveč bolj s posameznimi detajli in z risanjem razpoloženja. Njegov ironični pogled na svet se začne diferencirati in velja le okupatorju in njegovim pomagačem, medtem ko se njegovo domovinsko čustvo dviga v patetiko in se potemtakem močno približuje heroičnosti socialističnega realizma. Stvari dobivajo bolj konkretno podobo, pisatelj prihaja iz sebe v objektivnost in v tej objektivnosti se uresničuje. Tako se nam vendarle često zazdi, da je patetika v prikazovanju vojnih dogodkov prišla v roman ne samo pod vplivom socrealistične heroičnosti, pač pa tudi iz pisateljeve težnje čimbolj na široko odpreti vrata iz megle in čimbolj omisliti človekovo bivanje. In ker črpa tudi iz sebe, se ne more tako lahko ustaviti. Tako potem neprepričljivo in mnogo preveč herojsko zvenijo stavki, po katerih »vse hiše, pota, pogorišča, vse je postalo polno dogodkov. Boj se bije v vseh hišah, po vseh potih, po vseh hribih, po hlevih in skednjih,

eni se bijejo, drugi so hoteli služiti; pa se morajo biti, rop, boj, požig, umor, napad in obramba, vse do najbolj skrite kočice, do zadnjega kozolca.« In tako, kakorkoli naj že utemeljujemo to Zupanovo patetiko ter ji skušamo najti vzroke in smisel, še vedno ostane neprijeten razkol med prvim delom romana, ko je projekcija v svet človekovega iskanja takó naravna ter intelektualna obenem, in med drugim delom, ko se spoznanja tako pogosto degradirajo na raven bombastičnih besed. Le nekateri prizori še prevzamejo; tako na primer Kuzmova smrt v poglavju Megla, pa še ta predvsem zaradi veličastnosti umiranja in žrtvovanja. Sicer pa je v drugem delu komaj še čutiti tistega Zupana, ki zmore stvarem dajati globlji smisel in pomen.

Še eno lastnost je v romanu Vrata iz meglenega mesta treba posebej omeniti. To je pisateljevo razporejanje oseb. V zgodbo mu skoraj neopaženo prihajajo vedno nove pojave, se izgubljujejo v predmestni megli in se spet prikazujejo iz nje. Te osebe pripadajo različnim strukturam predmestnega prebivalstva, nekatere so intimneje povezane s pisateljem (mati, oče, Kuzma, Toni, Martina), druge so bolj tipične in so razporejene na dolgi črti od bogataša in poznejšega kolaboracionista Štajna do majhnih, vsakdanjih ljudi, ki se ubadajo z vsakdanjimi življenjskimi težavami. Nekateri ljudje v romanu so a priori in iz te apriornosti izhajajo tudi njih dejanja (npr. rezervni kapetan Mihael Kandus), drugi, zlasti tisti, ki se bodo pozneje vdinjali fašizmu, nosijo že spóčetka v sebi znake mrke odljudnosti. Takšne skrajnosti so v tekstu le na videz utemeljene, videti je, da so nastale iz pisateljeve subjektivne konstelacije ter iz njegovega čustvenega odnosa do dogodkov v vojnem času. Takšna polarizacija oseb mora biti prav tako kot patetika v slikanju nacionalnega odpora dokument za domnevo, da Zupanov pogled na našo vojno takrat, ko je nastajal ta roman, še ni bil dovolj uležan, da se je njegovo prehajanje iz subjektivnega v objektivno gibalo še na ravni črti deklariranih resnic ter čustvene prizadetosti. To pa je za roman, če ga presojamo z vidika današnjih estetskih zahtev, konvencionalnost in pomeni slabšo stran Zupanovega pisanja.

Na splošno pa je Zupanov roman prijetno in zanimivo delo. Prijetno zagadelj, ker je vseskozi, zlasti še v prvem delu, prepleteno z izvirnimi domisljicami in z zrelo ironijo, zanimivo pa zato, ker pisatelj že tu izpričuje nekatere svojevrstne pisateljske lastnosti. To je v prvi vrsti sposobnost odkrivati v vsakdanjosti težo naše eksistence ter skozi to vsakdanjost izražati svoja spoznanja o svetu in ljudeh. Kolikor pa je v romanu konvencionalnosti, o kateri je bilo prej govora, pa gre brez dvoma na račun letnice, ko je roman nastal. Še več: če se preselimo za dvajset let nazaj, v dobo našega graditeljskega zagona in politične vznosenosti, potem moramo celo poudariti, da se Zupanov tekst tistih, danes toliko kritiziranih umetniških navad, dotika samo z enim robom.

Jože Sifrer